

HODIMIR SIROTKOVIĆ, ZAGREB

OCJENA PROF. KOSTE VOJNOVIĆA (ČITANA U JAZU 9. OŽUJKA 1889.) O ZNAČENJU I ZNANSTVENOJ VRIJEDNOSTI CRNOGORSKOG OPŠTEG IMOVINSKOG ZAKONIKA

1. Izvod iz prepiske prof. Koste Vojnovića s Valtazarom Bogišićem u vezi sa pripremama Vojnovićeve rasprave o znanstvenoj vrijednosti OIZ-a

Kostu Vojnovića i Valtazara Bogišića vezalo je davnašnje dubrovačko prijateljstvo. U Bogišićevom arhivu u Cavtatu čuva se 141 pismo Koste Vojnovića upućeno Bogišiću, te koncept 11 Bogišićevih pisama upućenih Vojnoviću. Njihovo dopisivanje tra-

¹ Konstantin (Kosta) Vojnović rodio se 2. ožuljka 1832. u Herceg-Novome. On je bio dvije godine stariji od svoga dugogodišnjeg prijatelja Valtazara Baltazara Bogišića iz Cavtata, rođenog 1834. u Cavtatu. Studirao je u Beču, a 1856. doktorirao je u Padovi. Dvije godine bio je odvjetnik u Dubrovniku, pa zatim koncipijent (prisušnik) okružnih sudova u Dubrovniku i Splitu (1854—1858). God. 1859. izabran je za tajnika dalmatinske Trgovačke komore.

Vojnović se u Splitu afirmirao kao pobornik ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. God. 1861. objavio je svoju znamenitu brošuru »En voto per l'unione«. To je bila najcjelovitija studija o pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. God. 1861. objavio je svoju znamenitu brošuru »Un voto per Narodne stranke o tom pitanju. Od 1863—1875. Vojnović je bio zastupnik Narodne stranke u Dalmatinskom saboru. Odličan govornik i pravnik, sudjelovao je u Saboru u koncipiranju brojnih adresa i predstavlja svoje stranke. Kada je 1874. osnovano moderno zagrebačko Sveučilište, Vojnović je pozvan da preuzme katedru Općeg austrijskog privatnog prava na novom Pravom i državoslovnom fakultetu u Zagrebu. Paralelno je predavao i kolegij rudarskog prava. God. 1887. izabran je za rektora Sveučilišta, a od 1878. do 1874. bio je zastupnik u Hrvatskom saboru, na listi opozicione Neovisne narodne stranke. God. 1889. izabran je za dopisnog člana Jugoslavenske akademije, a slijedeće godine (1890) za njenog redovnog člana. Zbog političkih sukoba s Khuenovim režimom u Hrvatskoj umirovljen je 1891. kao redovni sveučilišni profesor. Vojnović tada ponovo odlazi u Dubrovnik i ponovno otvara tamo odvjetničku kancelariju, koju vodi do svoje smrti u Dubrovniku, 20. svibnja 1903. godine.

je od 1864 — 1901, dakle punih 37. godina.² Iz te obimne korespondencije izdvojili smo za ovu svrhu samo prikaz sadržaja onih pisama koji se odnose na pripremanje Vojnovićeve rasprave o OIZ-u.

U pismu dat. 15. XI 1874. iz Zagreba Vojnović zahvaljuje Bogišiću na knjizi »Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnim Slovena« koji je Bogišić u izdanju Jugoslovenske akademije štampao te godine. U pismu se nalaze i ove Vojnovićeve konstatacije: »Na taj način (publikacijom Zbornika-op. p.) praktično rodoljublje se vrši prema svojoj siromašnoj otadžbini, koja potrebuje radioca i karaktera, a ne vikaca i »gazzettiera« (novinski pisakara-op. p.) U pismu mu dalje javlja da će se kao nastavnik Pravoislavnog fakulteta okoristiti navedenom Bogišićevom knjigom. »Na dospeljku rasprava pojedinih pravnih instituta zacimcu ih narodnim običajem«. Spominje mu da je na juceršnjem održanom predavanju studentima, govoreći im o običajnom pravu kao izvoru konkretnog prava »istaknuto Tvoje slavno ime i castni nalog koji si primio od knjaza Nikole«. (tj. redakciju OIZ-a — op. p.).

»Proštiću (tj. pročitat ću — op. p.) pomnjivo Tvoj pregovor Zbornika, te ću ti svoje slabo mnenje kazati, a svakako ću procieniti dielo u »Nazionalu« (tj. objavit će prikaz djela u zagarskom Narodnom listu — op. p.). Ti su uvijek za me uzor onoga

Konstantin Vojnović je pisac brojnih rasprava i članaka u političkim i znanstvenim časopisima, naročito u »Raču« Jugoslovenske akademije, gdje je osim rasprave o Crnogorskom Opštem imovinskom zakoniku (1889) objavio i više zapaženih rasprava iz *aurovačke povijesti*: O državnom ustrojstvu republike Dubrovačke (1891); Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke (1891, 1892, 1893); Crkva i država u Dubrovačkoj republici — (1894, 1895); Državni rizničari republike Dubrovačke (1896); Carinski sustav Dubrovačke republike (1896).

U »Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium« Jugoslovenske akademije objavio je u godinama 1899—1900. rad »O bratovštinama i obrtnim korporacijama u republici Dubrovačkoj od XIII do konca XVIII vijeka«.

Sinovi prof. Koste Vojnovića bili su poznati književnik *Ivo Vojnović* (1857—1929) i *Luj Vojnović* (1864—1951), svršeni pravnik i odvjetnik u Dubrovniku, Luj je postao 1896. sekretar Crnogorskog knjaza Nikole, zatim od 1899—1903. crnogorski ministar pravde, a 1901. i 1902. vršio je dužnost opunomoćenog poslanika Crne Gore u Vatikanu. Neko vrijeme (1912) vršio je dužnost šefa kabineta kancelarije kralja Nikole, a 1913. i 1914. bio je delegat na Londonskoj konferenciji, na kojoj se raspravljalo o miru između Turske i savezničkih balkanskih država.

Za biografiju Koste Vojnovića koristeni su sljedeći radovi: Velimir Doželić, *Vojnović knez užički, Konstantin*, objavljen u knjizi *Znameniti i zaslužni Hrvati 925—1925*, Zagreb, 1925, str. 278—279; Ante Marinović, *Kosta Vojnović — jedan od prvaka hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji*, »Dubrovnik«, Dubrovnik, 1962, br. 3—4; Trpimir Macan, *Vojnović Konstantin, pisac i političar*, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 8, Zagreb, 1971, str. 530.)

(Za biografiju Koste Vojnovića korišteni su sljedeći radovi: Velimir

² Pisma se čuvaju u Bogišićevu arhivu u Cavtatu pod signaturom V—XI. Prvih sedam pisama napisano je na talijanskom, a sva ostala na hrvatskom jeziku s uobičajenim potpisom »Tvoj prijatelj Kosta«.

što može uztrajna radinost uz liepi um upravljani na korist domovine, te mojim slušateljima često ću te kao takvog predočiti, jer ne shvaćam zadaću profesorsku ograničenom samo na mehaničkom predavanju, no na uzgoju i napatku svojih slušatelja».

U nastavku pisma javlja da ga je iznenadila ponuda »kao grom iz vedra neba« da preuzme stolicu iz građanskog prava. Morao je nakog 16 godina likvidirati svoju odvjetničku kancelariju u Dubrovniku i otići u Zagreb. U vezi sa početkom obavljanja profesorske dužnosti Vojnović napominje »osim toga, ima vrlo malo literature o građanskom pravu na našem jeziku, a ni sam Građanski zakonik (tj. austrijski OGZ-op. p.) nije preveden. Stoga ima dosta muke da sprema pojedina predavanja i moli Bogišića za »sviet« (savjet-op. p.) koje bi mu knjige preporučio radi pripreme predavanja za pojedine dijelove građanskog prava.³

U pismu dat. iz Zagreba 22. I 1881. Vojnović se interesira za Bogišićev rad na OIZ-u i piše mu ovako: »Drago bi mi bilo znati na kojem si štadiju tvoje zakonodavne zadaće za Crnu Goru, i hoćeš li obuzeti »le terre del nuovo acquisto« (Vojnović misli na one nove teritorije koje je Crna Gora zadobila odlukama Berlinškog kongresa 1878. godine — op. p.)⁴

U pismu dat. 5. XI 1883. upućuje Bogišića na suradnju s uglednim zagrebačkim pravnim časopisom »Mjesečnikom« jer, tvrdi Vojnović, »Mjesečnik je najbolji časopis na Slavenskome jugu.«⁵

U pismu dat. 26. XII 1883. Vojnović odgovara na Bogišićevu tražnju podataka o zadrugama i obavještava ga da se obratio na Milivoja Vezića, vladinog perovođu, koji najbolje poznaje materiju o zadrugama u Hrvatskoj i koji će Bogišiću poslati dokumentaciju i literaturu o tom pitanju.⁶

U pismu dat 8. VIII 1884. Vojnović javlja Bogišiću da je primio njegovu brošuru⁷ i nadodaje: »Ona je tako objektivno raspravljena, da ju možeš slobodno turati u sviet i dati ju prevesti hrvatski... Tvoje znanstveno istraživanje... počiva na tvrdom temelju... i (ide) strogom logikom i rietkom bistrinom«.

U pismu upućenom Bogišiću iz Zagreba 10. III 1886. Vojnović se interesira da li je Bogišić završio rad na OIZ-u. »Bićeš oba-

³ Bogišićev arhiv u Cavtatu, pismo Koste Vojnovića br. 14

⁴ Isto, pismo br. 24

⁵ Isto, br. 29

⁶ Isto, br. 30

⁷ Isto, pismo br. 33. Vjerovatno se radi o brošuri »*De la forme dite Inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates*« koja je 1884. štampana u Bruxellesu, u »*Revue de droit international et de legislation comparée*«. Tu brošuru je iste godine preveo i štampao u Beogradu J. Aćimović pod naslovom »*O obliku nazvanom Inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata*«. Podatak preduzet iz rada Milenka Vesnića, *Valtazar Bogišić*, Bibliografski pregled, Zagreb, 1905, str. 9.

znat da su i hrvatske i srpske novine doniele bile viest da si sgotovio zakonik za Crnu Goru i da si ga predao knjazu kad si ono pred skoro bio u Cetinju. Što je u svemu tome istinitoga? — interesira se dalje Vojnović kod svoga prijatelja.⁸

U posebno važnom pismu datiranom u Zagrebu 12. V 1887. Vojnović piše: »Kad sam jučer bacio na poštu preporučeni odgovor na tvome posljednjem pismu, niesam niti izdaleka naslućivao da ću čitati isti dan u »*Obzoru*« uvodni članak o proglašenju tvoga zakonika kojega sam držao pod sedam pečata zatvorena. Čestitam ti dakle od srca na toj pravoj slavi, koju si doživio, i koja ide na čast našem Dubrovniku i svemu narodu.

I sad kako vidiš nastalo je vrijeme da se odlučiš kako želiš da dođe tvoj opus na vidjelo. Budemo mi mučali, ko zna od koje strane i sa koliko netočnosti će se o zakoniku pisati. Bio bi dakle od mnjenja da za sada sastavimo za Mjesečnik dobar izvadak one brošure koju si mi poslao (o Inokoštini — op. p.) popunjenu, ako je moguće, razjašnjenima tvojim iz Eksposea glede onih glavnih *devijacija* (tj. razlika — op. p.) od općenitog sudstva, koji sam spomenuo u svom jučerašnjem listu. . . . Što se pak tiče recenzije zakonika, naravno da brez »*Exposé des motifs*« u glavnim crtami ne bi mogao preuzeti pristojnu radnju, koja naravno će zahtjevati vremena. . . . A sada, moj Baldo, učini kako bolje znaš, te uživaj plodove svoga sbilja neumrlog rada u zdravlju i veselju!⁹

Dva mjeseca kasnije stiže Bogišiću slijedeća požurka: »Čekam tvoj zakonik sa *exposé des motifs*, te će on biti glavnom radnjom mojom za »Mjesečnik« buduće godine, ako međutim bude izišo!¹⁰

Slijedi važno pismo od 7. kolovoza 1887.: »Ja ću drage volje preuzeti zadatak više referenta nego recenzenta tvoga zakonika u »Mjesečniku«, te ću ga izvršiti za dulje ili kraće vreme kako će mi dopustiti profesorski poslovi. Pošalji mi, netom možeš, pripremljenu francusku brošuru o sistemu i metodi zakonika koju bi ekscerpirao kao uvod za referat zakonika«.

Na kraju pisma nadodaje: »Znam da mi namičeš posao kojemu ne znam da li sam dorastao. Pokušati ću pokazati dobru volju, i ona će mi vriediti pred tobom da se učvrsti onaj prag pri-

⁸ Isto, pismo br. 39

⁹ Isto, pismo br. 40. Brošura koja se spominje u tekstu ovoga pisma odnosi se na naslov naveden u bilj. 14.

¹⁰ Ovo pismo datirano je 2. VII 1887. Nalazi se u Bogišićevom arhivu u Cavtatu pod br. 41 korespondencije s Vojnovićem.

jateljstva koji postoji među nama od toliko godina. Dobitnik kako vidiš biti ću ja».¹¹

U pismu dat. iz Zagreba 24. X 1887. Vojnović ponovo javlja Bogišiću da je spreman preuzeti recenziju njegova zakonika. Na kraju pisma ga pita: »Čuli smo u Dubrovniku da ćeš tražiti svoje umirovljenje i da ne znaš još gdje ćeš se nastaniti. Želio bi da ne bi preveć daleko od nas. Piši mi o tome štogod».¹²

U petnaestak slijedećih pisama Vojnović traži naknadne i potpunije informacije o OIZ-u da bi mogao napisati solidnu recenziju, zatim mu javlja o odjeku koji je publikacija OIZ-a proizvela u znanstvenim krugovima u Zagrebu. O tome mu javlja opširno u pismu dat. iz Zagreba 10. V 1888: »Potkraj toliko učenjačkih mnjenja, koja su tvoje zbilja smiono djelo razglasile, timi preveć laskaš kad tražiš moje koje, duboko sam uvjeren, ne vrijedi da ga staviš na vagu. Reću ti samo nekoliko rieči, dakle da se od- užim prijatelju.

Poznavši prilike Crne Gore i ruku ljudi, koji će biti pozvani da sutra uporabe tvoj zakonik, *ti si prvi i najbolji sudac* o dobroti novoga sustava kojega si se držao. Na tom eminentno-praktičnom polju ja ne bih mogao nego kao *teoretiker* dati svoja mnjenja, a ovo bi ti bilo suvišno jer znaš bolje od mene pokuse učinjene od Savigny'a unapried do najnovijih zakonika saksonskega i zurijskoga (tj. kantona Zürich u Švajcarskoj) za sustavnije uređivanje građanskog zakonika. Svi ti pokusi imali su pred očima izobrazeni pravnički stališ, a ti si imao neobrazene ljude koji po običajima, služeći se zdravim razumom, kroje pravdu. Dapače, izpoviedam ti da me ufata strah o uspjehu tvoga rada makar udešena naspram crnogorskim prilikama, kad pomislim — hoćeš li naći u Crnoj Gori ljudi koji će znati upotrabiti pismeni zakon, premda si im ti svojim sustavom olakotio zadatak. Za mene je to bila vazda i udarna upitna točka, kad bi promislio na dielo kojega radiš.

Uostalom, ti si u brošuri kratko i jezgrovito opravdao svoj novi sustav. Da se u tome uvjerim još bolje, bio bi željeo razgledati u tvoj *Exposé des motifs*, na kojega se i pozivaš, gdje su navedeni razlozi koji su te sklonili da urediš prije *posebne pogodbe* (3.e partie), pako *obćenite pogodbe* (4.e partie) i da uvrstiš stopra (tj. zatim-op. p.) u 5. i dio ustanove o *osobam* i o subjektima prava, što je najsmjelije... Kad bih imao barem izvadak toga diela tvoga *Exposéa* ja bih obrazložio u »Mjesečniku« tvoj

¹¹ Isto, pismo br. 42. Brošura koja se spominje u ovom pismu odnosi se na rad Bogišića pod naslovom »*A propos du Code civil de Monténégro. Quelques mots sur les principes et la méthode adoptés pour sa confection. Lettre à un ami*«. (Povodom Crnogorskog građanskog zakonika. Nekoliko riječi o načelima i metodi usvojenim pri izradi. Pismo jednom prijatelju). Članak je bio objavljen 1886. u Bruxellesu, u »Revue de droit intenational et de legislation comparée«. Dvije godine kasnije (1888) brošuru je preveo s francuskog jezika i štampao u Beogradu arhimandrit Nikifor Dučić.

¹² Isto, pismo br. 43

sustav, kako sam učinio sa tvojom *Inokosnom*. . . . Meni se čini da Crna Gora, koju čeka tvoj zakonik, imala bi se žuriti dati odgovoriti prvence pravničkog stališa. U tu svrhu meni je došla misao da kad bi knjaz amo na naše Sveučilište poslao nekoliko barem srednje pripremljenih mladiša — bio bih spreman predavati im tvoj zakonik kad bi ovaj izišao. U tu svrhu sastavio bi i kratku osnovu naučavanja tih mladića u dogovoru sa svojim kolegami koji bi glede ostalih struka mogli unutar nekog okvira doprinieti svrsi«. Na kraju pisma Vojnović napominje da bi se knjaz, budući je u dobrim odnosima s austrijskom Monarhijom, lako mogao dogovoriti o prijemu crnogorskih mladića na zagrebačko sveučilište.¹³

U pismu dat. 14. V 1888. Vojnović piše Bogišiću o koncepciji svoje recenzije: »Počeo bih svakako sa kratkom historijom (starog crnogorskog zakonodavstva — op. p.) za koju mi pošalji čim prije nužne podatke«. Upozorava Bogišića da bi već završio svoju recenziju »pa bi sada s proglašenjem zakonika mogla izaći« da mu je na vrijeme prošle zime poslao zatraženi materijal.¹⁴

U pismu dat. 14. VI 1888. javlja mu da započinje proučavanje historijskog dijela crnogorskog zakonodavstva. Zatim nadodaje: »Mogu ti samo en passant reći da je utisak koji mi je prvo pomljivo čitanje zakonika učinilo taki da ne može bolje«.¹⁵

U pismu dat. 18. VII 1888. javlja mu da je u okviru dogovorenog prostora objavio u »Mjesečniku« hrvatskog pravničkog društva u broju za srpanj 1888. širi prikaz OIZ-a. Javlja mu nadalje da je članak »učinio dobar utisak sudeći po ocjeni »Obzora« koji se redovito ne bavi s »Mjesečnikom«. Javlja mu još da svo vrijeme koje mu preostaje do predavanja »posvećuje prikupljanju materijala. . . u koji ću se okoristiti svim podacima koje si mi dao ili ćeš mi dati«.¹⁶

U nekoliko slijedećih pisama¹⁷ Vojnović u pripremanju svoje recenzije traži od Bogišića neka daljnja razjašnjenja, posebno o pravnoj terminologiji i jeziku zakonika. Zatim mu u pismu od 12. II 1889.¹⁸ javlja slijedeće: »Svoju radnju sam predao Račkome, a kada ju budeš štio i dotični odsjek¹⁹ privolio po statutu Akademije na čitanje, ja ću još jedanput pregledati. . . U javnoj sjednici — informira Bogišića — ne čitaju se rasprave per longum et latum, nego glavni odlomci, a ustmeno se nadopunjuju. Štampanje slijedi po nekom redu, te ću preporučiti Račkome da se ne bi preveć odgodilo, da predmet ne gubi aktualiteta.

¹³ Isto, pismo br. 49

¹⁴ Isto, pismo br. 50

¹⁵ Isto, pismo br. 52

¹⁶ Isto, pismo br. 54

¹⁷ To su pisma: br. 60 od 16. I 1889, br. 61 od 20. I 1889, br. 62 od 26. I 1889, br. 63 od 30. I 1889. i br. 64 od 5. II 1889.

¹⁸ Isto, pismo br. 65

¹⁹ Misli se na Razred filozofičko-juridički Jugoslavenske akademije.

U pismu dat. 12. III 1889. javlja opširno Bogišiću kako je prošlo čitanje njegove »radnje« (tj. recenzije — op. p.) u Razredu filozofičko-juridičkom Jugoslavenske akademije. Radnju je čitao 9. ožuljka 1889. a o utisku koje je to čitanje proizvelo na članove akademije javlja Bogišiću slijedeće: »Boljemu i općenitijem uspjehu nijesam se mogao nadati. *Tu as triomphé sur toute la ligne* (ti si u potpunosti triumfirao — op. p.) — i može se rijeti, da triomfala idea tvoga zakonika i činila otvorit puno oči. Mršavi izvadak u dva eksemplara biti će ti preporučeno poslan. Akademija je zaključila, da se preko običnoga reda, rasprava ima štampati odma u svezki »Rada«, koji će slijediti svezak koji je sada pod tiskom. To će biti 1. maja ili juna.«²⁰

Na pitanje Bogišića kakav bi on mogao položaj preuzeti u Rusiji pošto je završio crnogorski zakonik, Vojnović mu savjetuje da bi trebao sjediti u ruskoj Zakonodavnoj komisiji. Ne bi mu savjetovao da ponovo prihvati neko provincijalno sveučilište, jer to ne bi odgovaralo položaju koji je Bogišić stvorio u naučnom svijetu. Smatra da je onda bolje da ishodi mirovinu i ostane u Parizu, gdje imam i ušteđevinu i mnoga poznanstva. U ovom pismu, dat. 20. III 1889. Vojnović moli Bogišića za još neka pravna razrješenja instituta zastare.²¹

U pismu dat. 20. VII 1889. Vojnović izražava zadovoljstvo što se Bogišiću svidela njegova rasprava o OIZ-u, pa mu obećaje poslati još separata.²²

U posljednjem pismu koje se odnosi na naš predmet Vojnović javlja Bogišiću 2. XII 1889. da je na zadnjoj godišnjoj skupštini Jugoslavenske akademije izabran za njenog dopisnog člana, pa odmah značajno nadodaje: »To imam zahvaliti Tvome Zakoniku.«²³

2. Bogišićeva pisma upućena Vojnoviću u vezi priprema rasprave o OIZ-u

Kako je u uvodu prethodnog poglavlja navedeno, u Bogišićevom arhivu u Cavtatu nalazi se i 11 pisama koja je Bogišić u razdoblju od 1. V 1888. do 17. I 1889. uputio svom prijatelju Kosti Vojnoviću.²⁴ Sva ta pisma sadrže odgovore na Vojnovićeve zamolbe i upite o koncepciji Zakonika, te duhu i smislu pojedinih instituta. U tim pismima Bogišić daje i mnoge sugestije Vojnoviću.

²⁰ Rasprava Koste Vojnovića o OIZ-u zaista je odmah izašla u »Radu« Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1889, knj. 98, odn. knj. 25 skupnog izdanja Razreda filozofičko-juridičkog i Razreda filologičko-historičkog, str. 1—109, a odmah zatim i kao poseban otisak.

²¹ Isto, pismo br. 67

²² Isto, pismo br. 72

²³ Vojnović misli na povoljan utisak koji je u Akademiji izazvala njegova studiozna rasprava o OIZ-u i pospješila njegov prijem u Akademiju.

²⁴ Pisma se čuvaju u Bogišićevu arhivu u Cavtatu, sign. V—IX A

ću u vezi priprema njegove rasprave. Zbog toga su Bogišićeva pisma veoma važan izvor za dublje razumijevanje kako sadržaja tako i motiva uvrštenja pojedinih instituta u Zakoniku. Zbog ograničenog opsega ovoga rada, čitaoce ćemo upoznati samo s bitnim sadržajem tih pisama, iako bi vrijedilo objaviti u prilogu njihov cjelovit tekst.

U pismu dat. 1. V 1888. Bogišić javlja Vojnoviću da mu šalje primjerak brošure o metodu i načelima crnogorske kodifikacije.²⁵ Upozorava ga da su u toj brošuri stavljena na dnevni red »najglavnija pitanja kodifikacije građanskog prava, pitanja puna vrlo važnih posljedica za nauku uopće, a osobito za nauku prava u Slavena«.

»Pitanja su teška — nastavlja Bogišić — ali da ti pravo rečem, pošto sam izučio sisteme svijeh građanskih zakonika Evrope i Amerike, pošto su toliko puta bila čitanja s praktičarima, pošto sam se toliko godina s njime mučio²⁶ (razumije se s čestim prekidanjima), popravljajući ga i preinačujući ga, opet, barem za *Crnu Goru*, a i za svaku slavensku zemlju, ja ne bih znao naći pogodnijeg sistema«. Tvrdi nadalje, da mu ni njegova savjest, a ni čud ne dozvoljavaju da ide utrtim putem, jednom rutinom, već bez obzira na teškoće, nastoji pronaći nove puteve u rješavanju problema.

Bogišić na kraju pisma savjetuje Vojnoviću da u radu na recenziji treba posebno obratiti pažnju na dva bitna problema: 1. na sistem i načela Zakonika; 2. na njegov sadržaj. Savjetuje još da Vojnović u svom radu posebno istakne »institucije sa narodnim originalnim značajem.« Osobno smatram da je sistem mnogo važniji od sadržaja »jer se ovaj posljednji daje neizmjereno lakše popravljati«.²⁷

U pismu dat. 10. V 1888. iz Pariza Bogišić prilično opširno razlaže sistem koji je upotrijebio kod izrade OIZ-a.²⁸

U pismu dat. 17. V 1888. slijedi opširno razlaganje redaktora o *metodi* rada na Zakoniku. »Zakonik treba biti tako sastavljen kako će narodu biti lakše razumljiv« (str. 3 pisma). Tumači, nadalje, zašto je najprije uvrstio specijalni dio obligacija, pa tek onda njihov opći dio »jer sudac ima vazda tendenciju da primjenjuje općenitija pravila i za pojedine vrste ugovora, riječju on bi išao *deduktivno*, a ja hoću da više ide *induktivno*« (str. 4 pisma).

Redaktor još objašnjava zašto je uopće podijelio obligacije u dva dijela (treći i četvrti dio Zakonika), te kakva je sistematika petog dijela koja se odnosi na subjektivna prava. On upozorava

²⁵ Radi se o brošuri spomenutoj u bilj. 18

²⁶ Bogišić je s prekidima radio na OIZ-u od 1874—1888. god. To i nije tako dugo vrijeme, ako se uzme u obzir da su velike evropske građanske zakonike radile čitave ekipe stručnjaka.

²⁷ Isto kao pod 31, pismo br. 1

²⁸ Isto, pismo br. 2

Vojnovića i na razne jezične novotvorine (neologizme) koje redaktor objašnjava u pojedinim zakonskim člancima »u kojima prvi put riječ dolazi« ili pak u šestom dijelu Zakonika, koji sadrži brojna »objašnjenja, određenja i dopune« o pojedinim zakonskim pojmovima.

Na kraju pisma redaktor ističe slijedeću misao: »Ako naša teorija *dvojnosti*²⁹ u sadržaju dosadašnjih zakona građanskih prodre, moći ćemo kazati da prestajemo biti kopiste drugih naroda i da počinjemo i mi u nauku unositi i svoje elemente« (str. 11. pisma).³⁰

Dne 3. VI 1888. Bogišić upućuje Vojnoviću iz Petrovgrada (i sva ostala pisma koja slijede upućena su također iz ruske carske prijestolnice) jedno dugo i važno pismo (opsegom od 12 stranica) u kojemu detaljno opisuje kako je tekao rad na OIZ-u i zašto se toliko odužio zbog »mnogobrojnih putovanja i drugih poslova«. Pravi rad započeo je tek nakon crnogorskog rata protiv Turske (1877-1878). Pregledao je sve postojeće evropske građanske zakone, »mnogi mi od njih pokazivahu doista kako *ne treba* kodifikovati« (kraj str. 5 pisma). Posjetio je i komisije u Budimpešti, Petrovgradu i Berlinu koje su radile na kodifikacijama građanskih zakonika svojih zemalja. Savjetovao se i s prijateljima stručnjacima — civilistima u Parizu i Berlinu. A na samom Cetinju bila su održana tri čitanja Zakonika prije nego što je objavljen.³¹

U pismu dat. 24. VI 1888. Bogišić tvrdi da je »zakonik crnogorski prvi ozbiljan pokušaj inkorporacije tj kodifikacije koja vrši svoj posao ne mehanički nego prema *organičkoj prirodi prava* i prema summi *prilika i potreba* zemlje kojoj je zakonik namijenjen«. (str. 6 pisma). Redaktor nizom primjera upućuje kako je taj posao izveo.³²

U vrlo opširnom pismu iz Petrovgrada (24 stranice od 28. VI 1888. Bogišić šalje Vojnoviću mnoge dopune i ispravke raznih činjenica i podataka koje mu je navodio u prethodnim pismima, a koja se odnose na načela ili pojedinosti u institucijama Zakonika. Ovi podaci su bili uvršteni bez neke sistematičnosti »naprosto bez razmišljanja... onako kako mi što na pamet pada«, kako konstatira Bogišić. Obične kodifikacije — ističe redaktor na kraju pisma — prvenstveno se staraju da ne bude antinomija u svom zakoniku. Kodifikator OIZ-a je nastojao da njegov zakonik ne bude u suprotnosti ni s pravilima drugih izvora crno-

²⁹ Bogišić misli na razdiobu imovinskog od obiteljskog i nasljednog prava, koje je dvije grane u svom Zakoniku izostavio, za razliku od većine drugih evropskih građanskih zakonika koje navedene grane uključuju u sistem građanskog prava.

³⁰ Isto kao pod 31, pismo br. 3

³¹ Isto, pismo br. 4

³² Isto, pismo br. 5

gorskog prava, pa je stoga njegova radnja »posve nova i svojebrazna«³³.

U pismu od 9. IX 1888. Bogišić se ljuti na Vojnovića što on od njega neprestano traži »*Exposé des motifs*« glade svake uvrštene ustanove narodnog pravnog značaja. »Eh, moj brajo, daleko si zabrazdio. Kad bih ja izvršio što Ti ovdje tražiš izašla bi debela knjiga... Treba da Ti jednom za vazda kažem da je nemam *Exposé des motifs* u rukopisu, nego samo *Exposé des principes*, što je kako Ti naslov kazuje posve nešto drugoga. Iz njega je izvod štampan u »*Quelques mots sur les principes et la méthode etc*...«³⁴ Razumije se da i za *Exposé des motifs* imam ogromna materijala, u 5—6 voluma bilježaka... ali unaprijed znam da ja neću nikada imati toliko slobodna vremena da iz toga sastavim djelo koje bi bilo *Exposé des motifs*«. Redaktor zatim tumači neke specifične narodne pojmove kao: vlastina, plemenika, održaj, podloga i dr.³⁵

U pismu dat. 6. X 1888. Bogišić objašnjava ustrojstvo sudova u Crnoj Gori. Izražava posebno zadovoljstvo na temeljitosti kojom je Vojnović prišao analizi njegova djela. »Tvoja će rasprava, uvjeren sam, biti najbolja i najpotpunija od svijeh, koje su do sada o Zakoniku izašle ili će izaći«³⁶.

U pismu dat. 18. XI 1888. kritizira tadašnji novi hrvatski zakon o zadrugama. Smatra da je njegova osnovna greška što isključivo govori o kućnoj zadrugi a ne šire o seoskoj obitelji, kako to čini sam redaktor.³⁷

U pismu dat. 4. I 1889. redaktor prilaže još neke opaske o terminologiji Zakonika. Na kraju slijedi molba: »Kad budeš čitao u Akademiji, daj o čitanju izvještaj u novine i pošalji mi dva eksemplara onoga broja gdje će izvještaj biti štampan.«³⁸

Pismo dat. 17. I 1889. iz Petrovgrada je posljednje Bogišićevo pismo upućeno Vojnoviću, a koje se odnosi na OIZ. U njemu Bogišić objašnjava tridesetak narodnih termina koje upotrebljava u Zakoniku kao što su: zaloga, podlog, odvlaka, održina, zabrana, izgub dobitka, okušaj, nezlomisljena družina, ostava u nevolji, uzajamni ugovor i dr.³⁹

3. Sadržaj rasprave prof. Vojnovića

Vojnović je svoju dugo i brižljivo pripremanu raspravu podijelio na devet poglavlja: I. Uvod; II. Prvi pravni spomenici cr-

³³ Isto, pismo br. 6. Ovo pismo je vrlo opširno, sadrži 24 stranice koncepta

³⁴ Vidi bilj. 18

³⁵ Isto kao pod 31, pismo br. 7

³⁶ Isto, pismo br. 8

³⁷ Isto, pismo br. 9

³⁸ Isto, pismo br. 10. Vojnović je predstavio svoju raspravu čitanjem u Akademiji 9. ožujka 1889.

³⁹ Isto, pismo br. 11

nogorski; III. Crnogorski zakonik Petra Petrovića I; IV. Crnogorski zakonik Danlija I; V. O postanku Opšteg imovinskog zakonika Nikole I; VI. Sustav novoga crnogorskog Zakonika; VII. Sadržaj imovinskog zakonika; VIII. Juridički termini; IX. Zaključak. Rasprava ima ukupno 109 stranica štampanog teksta. Tiskana je u XCVI knjizi »Rada« JAZU za 1889. godinu i kao separat.

U *uvodu* (str. 1—3) Vojnović konstatira da se već od polovice 19. stoljeća opaža veliki pokret za kodifikaciju civilnog prava. Po njegovu mnijenju postoje za to duboki razlozi: dotadašnje zakonodavstvo dolazi u sukob s realnim narodnim potrebama, munjevit napredak »eksaktnih nauka« (tj. prirodnih znanosti), prekrajanje političke karte Evrope i stvaranje novih nacionalnih država, industrijalizacija i radnički pokreti otvaraju nova socijalna pitanja koja diraju u jezgru osnovnih ustanova civilnog prava. Spremaju se nedogledne promjene na području obiteljskom, nasljednom i obvezatnih ugovora.⁴⁰

U daljem tekstu Vojnović spominje desetak evropskih i izvanevropskih država u kojima su već izvedene ili se spremaju izvesti znatne promjene ili nove kodifikacije građanskog prava.⁴¹ Na kraju tih nabiranja Vojnović spominje donošenje crnogorskog OIZ-a »koji nam predočuje na zakonotvornom i kulturnom polju pojav posve osebujan, koji obraća na sebe pažnju pravnika, sociologa i filologa, daleko više nego civilističke tvorbe evropskih država, u obrazovanosti i u zakonarstvu naprednijih. Jer su se problemi posve novi nametali zakonoši u Crnoj Gori, jer je na privatnopravnom polju vladalo sa rijetko kojom oazom samo običajno pravo, a postupak, i ustroj sudački za izvađanje prava bili su prvobitni, te u pravničkom stališu nije moglo biti još govora; a ipak znatno uvećana trgovina i promet narodnji, u granici i izvan nje, bili su učinili osjećati potrebu pisanih zakona glede prostranog kruga imovinskih poslova i prilika. Pitanja o sustavu zakonika, o izvorima i opsegu njegovih ustanova i o jeziku kodifikacije imala su se snova pretresati i rješiti gledom na prilike i potrebe naroda... a da se ne bi iznevjerilo narodnim pojmovima o pravdi i pravici, običajima, predanjima i živim potrebama naroda crnogorskoga«.⁴²

U nastavku rasprave (u *drugom* poglavlju str. 3—6) autor kratko spominje rijetke zakonodavne spomenike stare Zete, me-

⁴⁰ Konstantin Vojnović, *Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru obzirom na ostalo crnogorsko zakonodavstvo*, Zagreb, 1889, str. 1.

⁴¹ Pisac izrijekom spominje Saksoniju, kanton Zürich u Švicarskoj pa nove civilne kodekse u Njemačkoj, Italiji, Srbiji, Bugarskoj, te državi New-York u SAD kao i rad na izradi civilnog kodeksa u Japanu.

⁴² N. dj. u bilj. 47, str. 3

đu kojima posebno sklapanje trgovačkih ugovora između Dubrovnik i crnogorskih vladara dinastije Balšića.

Pišući u *trećem* poglavlju o crnogorskom zakoniku Petra I Petrovića (str. 6—12)⁴³ Vojnović posebno ukazuje na činjenicu da zakonik sadrži samo dvije ustanove privatnog prava. Jedna se tiče »starodavne slavenske, a napose crnogorske ustanove prava preče kupnje među bližikom« (čl. 15 Zakonika), a druga se tiče prava na naknadu radi nehotimično počinjene štete. (čl. 30 Zakonika).

Pisac u *četvrtom* poglavlju str. (13—25) mnogo detaljnije raspravlja o sadržaju Danilova zakonika.⁴⁴ Od 99 članova zakonika njih 20 odnosi se na građansko, porodično i nasljedno pravo. Vojnović je kritičan prema rješenjima koja u toj oblasti donosi Danilov zakonik, pa napominje: »Danilo pokušava unići u zabit obiteljnoga i nasljednoga prava, i navlastito na polju ovoga zadnjega promaši cijelj (tj. cilj), te da nije naišao na neodoljivi otpor narodnih običaja, bio bi podrezao žile porodici i podrovao temelj opstanku naroda. Njegov je silni duh bio počeo sve rušiti što je njegovim smionim pothvatima stalo na put. Kad mu se jedanput neko jako pleme počme opirati, htio je razdorit i sva plemena, na kojem počiva vas zadružni i narodni ustroj crnogorskog života i koja baš novi imovinski zakonik utvrđuje. Plemena bija-hu jača od njega i odoliše mu«.⁴⁵

U *petom* poglavlju (o nastanku OIZ-a, str. 26—30) autor pruža informacije kako je došlo do pisanja OIZ-a. Knjaz Nikola obratio se 1873. ruskom caru Aleksandru II da bi ustupio Crnoj Gori za izradu zakonika dra Baltazara Bogišića, tadašnjeg profesora slavenskog prava na odeskome sveučilištu. Car je udovoljio knjaževoj molbi, pa krajem 1873. bi »započet rad novog zakonoše«.

U tom radu na pripremi zakonika — upozorava pisac — treba razlikovati dva »štadija« (razdoblja). U prvom je Bogišić sabirao građu, a u drugom izrađivao tekst zakonika. Bogišić je započeo svoj posao ispitivanjem pravnih običaja u Crnoj Gori o

⁴³ Poznat i kao *Zakonik obšči crnogorski i brdski*. On predstavlja skup zaključaka skupština crnogorskih vladara donesenih 1798 i 1803. Pisac Zakonika i njegov predlagatelj skupštini glavara bio je vladika Petar I Petrović, pa je po njemu i nazvan Zakonik Petra I. Osnovni cilj ovih zakonskih propisa bio je uspostavljanje političkog i pravnog jedinstva Crne Gore i Brda i zabranu samovoljnog pribavljanja zadovoljštine. Ovaj Zakonik je bio prvi značajan normativni pokušaj u suzbijanju plemenskog partikularizma u Crnoj Gori.

⁴⁴ Danilo Petrović, prvi svjetovni vladar Crne Gore, objavio je 23. travnja 1855. *Opšti zemaljski zakonik*, koji je poznatiji po imenu svoga donosioca kao *Danilov zakonik*. Sadrži ukupno 99 članova. Njegove su norme većim dijelom iz područja organizacionog prava, te krivičnog, građanskog i porodičnog prava. Ovaj je Zakonik nizom svojih propisa pridonio postepenom eliminisanju dotadašnje plemenske podvojenosti, suzbijanju zastarjelih običaja plemenskog društva i omogućio jači razvitak privatnog vlasništva.

⁴⁵ N. dj. u bilj. 47, str. 27.

svemu što se tiče sudova, uprave i gospodarskog života u narodu. U svrhu tih istraživanja on je sastavio opširan napatuk (upitnik), i pomno analizirao građu iz sudskih zapisnika i sjednica Senata.

Zanimljiv je podatak koji iznosi Vojnović da je Bogišić otišao u Beograd da vidi kakva su iskustva u Srbiji, nakon tridesetogodišnje primjene Srpskog građanskog zakonika, koji je, u suštini, bio skraćena recepcija austrijskog Općeg građanskog zakonika. O Bogišićevom iskustvu pisac navodi slijedeće: »Tu (tj. u Beogradu) on se mogao osvjedočiti, na temelju skupo plaćena iskustva od 30 godina, što to znači, kad narod izmijenjuje pravne običaje, kojim je propleten vas njegov život, tuđim ruhom zakona ne odgovarajućih niti predajama, niti potrebama naroda, te se vratio u Crnu Goru utvrđen u nakani čuvati se u svojoj radnji svega onoga, što bi je moglo samu sebi otuđiti.«⁴⁶

Zbog ratovanja Crne Gore s Turcima (1875—1878. god.) ovaj zakonodavni rad je bio prekinut. Nakon Berlinskog kongresa (1878) Bogišić je počeo proučavati sve do tada izdane građanske zakonike evropskih zemalja, a upoznao se sa radom kodifikatorskih komisija koje su u Rusiji, Njemačkoj, Ugarskoj i Japanu pripremale kodifikacije građanskog zakonodavstva. Vojnović tvrdi da se Bogišić najviše okoristio materijalima Berlinske kodifikatorne komisije; on je za nju dao kasnije prevesti na njemački jezik svoj nacrt OIZ-a, koji je u berlinskom pravničkom društvu naišao na mnoge pohvale.⁴⁷ Bogišić se također privatno konzultirao s najistaknutijim stručnjacima civilistima u Parizu i Berlinu, a u pogledu jezika Zakonika s poznatim jugoslavenskim lingvistima.⁴⁸ U jednu riječ, učinio je sve što savjestan znanstvenik treba učiniti da njegovo djelo ispadne što bolje.

Prvi nacrt Zakonika Bogišić je radio u razdoblju 1878—1881. godine. Te godine (1881) Bogišić odlazi na prvo čitanje na Cetinju koje je trajalo 8 mjeseci. Drugo čitanje bilo je obavljeno također na Cetinju 1885. godine, u prisustvu članova Velikog suda i u nadležnosti kneza. »Treće potpuno čitanje bi objavljeno iste god. 1885... lično s knjazom, koji je slušao i sam čitao cijelu osnovu, te je i odobrio. Vrijeme do srpnja 1887. bi upotrijebljano za omanje preinake, za tiskanje zakonika i u putovanju radi otklona administrativno-formalnih poteškoća. I tako je radnja kodifikacije trajala, sa prekidanjima, koja su zapinjala često Bogišićevo nastojanje o poslu, sedam godina, od god. 1878—1885. Kad se promisli, da su za slične radnje svuda opstojale i opstoje komisije, čiji si članovi dijele razne strane kodifikatornoga posla, dok je naš Bogišić, sa primjerom do sada jedinim, sam skupio sve građivo i sam ga je dogradio: može se slobodno reći da je svoju zadaću za kratko vrijeme svršio i zaslužio da knjaz Nikola uz *um*,

⁴⁶ Isto, str. 27

⁴⁷ Isto, str. 29

⁴⁸ Isto, str. 29

*nauk i odanost kodifikatora istakne njegovu energiju da privede kraju to ogromno i u mnogome obziru vrlo mučno poduzeće».*⁴⁹

Knjaz je proglasio OIZ u svom dvoru na Cetinju, na Blagovijest 25. ožuljka 1888, okružen crnogorskim prvacima i diplomatskim zborom. U svom govoru potanje je obrazložio razloge koji su ga vodili da to djelo izvede. Zakonik je stupio na snagu 1. srpnja (jula) 1888, osim dijela o »zastavi« (čl. 193-221), jer je trebalo prethodno urediti hipotekarne knjige.⁵⁰

U šestom poglavlju (str. 30—59) Vojnović ispituje »sustav« novog crnogorskog zakonika. Ovo je najopsežnije, najinteresantnije i po znanstvenoj analizi najvažniji dio Vojnovićeve rasprave, pa ćemo o njemu u referatu i nešto više reći.

U uvodnom dijelu ovog poglavlja Vojnović konstatira da zakonodavci građanskih kodifikacija Evrope u 19. stoljeću »niesu pokazali, što se tiče sustava, nikakve invencije ni plodovitosti... Pandektalni sustav po uplivu njemačkih romanista provlači se, uz više ili manje preinaka, kroza sve moderne civilne zakonike, od Code Napoleona, od pruskoga i austrijskoga — pa do najnovijih ziriškoga i saksonskoga... Svi moderni zakonoše kao da niesu imali prešnjega posla, nego da začepu vrelo obrazovanja prava kroz narodne običaje, kojim, uza svakojake ograde i uvjete, jedva prepustiše, da se rijetko i samo uzgred u zakonicima pomole. Historijska škola, koja nastojaše uspostaviti suverena (tj. narodi njegove pravne običaje — op. p.) na njegov prijesto, ako je na znanstvenom polju znatno uspjela, na onomu zakonarstva ostala je malo ne brezplodna«.⁵¹

Kako je Bogišić razriješio te opreke između zakona i narodnog običajnog prava? Vojnović ovako sistematizira njegove bitne ciljeve: »1. Osnov zakoniku valja da je sastavljen od pravila i ustanova koje se doista nahode u životu, duhu i predanju narodnom; to što opstoji ne treba da se isključi ni izmijeni, osim prijeko potrebe. 2. Ustanovama koje opstoji i sastavljaju, tako reći, glavnicu narodnjega predanja, da im se ne domeću nove, osim ako to prilike svakdašnjeg života neminovno iziskuju.«⁵²

Nastojeći sačuvati pravu u Crnoj Gori »organičku prirodu i razvitak« Bogišić je namjerno izostavio iz zakonika *porodično i nasljedno pravo*, smatrajući da su oni dovoljno i dobro regulirani postojećim crnogorskim običajima. Bogišić je smatrao da su bila loša iskustva evropskih »zakonoša«, koji su neoprezno nametnuli rimski sustav vrijednosti u obiteljskom i nasljednom pravu svojih naroda, a time prouzročili mnoge neželjene socijalne posljedice na selu — raspad zadruga, atomiziranje zemljišnih

⁴⁹ Isto, str. 30

⁵⁰ »Zastava« u terminologiji OIZ-a znači založno pravo na nekretninama (tj. hipoteku), pa su zastavne knjige zapravo knjige za upis založnih prava, slične intabulacionim knjigama u Srbiji.

⁵¹ Nav. dj. u bilj. 47, str. 31—32.

⁵² Isto, str. 35

parcela, seobe seoskog stanovništva u gradove i njihovo pretvaranje u gradski proleterijat. »Bogišić nije htio takvoj kušnji izložiti Crnu Goru« — konstatira Vojnović.⁵³

Drugo sredstvo koje je Bogišić upotrijebio da sačuva pravu Crne Gore organski narav i razvitak bio je u osiguranju harmonije između zakonika i narodnih pravnih običaja. Stoga Bogišić već u čl. 2 OIZ-a priznaje dobrom običaju »moć popunjujuću praznina zakona«, a u čl. 779 OIZ-a definira je običajem »ono pravilo koje se drži i koje vlada u narodnome i sudskome životu, a nije ušlo među pravila pisanog zakona«.

»Prijelaz iz običajnog prava na pismene zakone — konstatira Vojnović — mora da se prije ili poslije dogodi za svaki narod; ali ne može i ne smije se obaviti na brzu ruku, te zahtijeva stanovitih uvjeta u obrazovanosti naroda, navlastito pravničkog staleža, i u naprednom ustrojstvu državnih činbenika«.⁵⁴

Bogišić je bio savršeno svjestan činjenice da se narodni pravni običaj mora još dugo održati u zemlji »gdje je ustroj sudački primitivan, a o pravničkom stališu nema ni govora, gdje običaji prodiru u vas privatni i javni život, gdje državna vlast ponajviše usmeno zapovijeda, a narod po prirodnim pojmovima prava traži svoje; njegov bi rad bio ostao posve jalov za pravni život Crne Gore, a za Bogišića bio bi se sveo na prosto kodifikatorno vježbanje«⁵⁵

Jedan od najvećih uspjeha postigao je Bogišić na jezičnom planu. On je iz naroda crpio jezik za apstraktne pojmove jednog pravnog kodeksa. O tome Vojnović s pravom konstatira slijedeće: »Bogišiću ima zahvaliti hrvatski ili srpski jezik da je na najtrudnijemu i najbogatijemu polju zakonodavstva prodro do prozračne bistrine spojene sa najtočnijom tehničkom sigurnosti, kakvu samo francuski Code Napoleon pruža. »Što se tiče oblika — citiraću Bogišića — starao sam se da jezik bude prost i narodan, izbjegavajući u istome, koliko se god moglo, privijanja (les tournures) i riječi, koje su uzajmili književnici iz inostranijeh jezika ili ih načinili po duhu tih jezika. Za stil u zakoniku uzeo sam za glavno pravilo to da me narod može dobro razumjeti, i kad bi god preveć sažetosti moralo dovesti nejasnost, tu sam se volio izložiti ukoru da sam mnogoriječiv. Tako isto, i s jednog drugog gledišta, nijesam zapinjao da uvrstim isto zakonsko pravilo na više mjesta, kadgod je to pogledom na razumljivost od potrebe bilo.«⁵⁶

U metodologiji svoga rada Bogišić uvijek prelazi iz konkretnog ka apstraktnom. Kada upotrebljava neki novi tehnički ter-

⁵³ Isto, str. 37

⁵⁴ Isto, str. 39

⁵⁵ Isto, str. 40

⁵⁶ Isto, str. 45—46.

min, on ga odmah u tekstu ili poglavlju i objašnjava. To Vojnović ukazuje na konkretnim primjerima:

Na temelju izloženih načela Bogišić je OIZ rasporedio u šest djelova, a svaki dio na odgovarajuće razrede (poglavlja). Zakonik ima ukupno 1031 član i sadržajno je raspoređen ovako: I. Uvodna pravila i naređenja; II. Stvarna prava; III. Različite vrste ugovora; IV. Ugovori uopće i drugi izvori dugova; V. Lica ili subjekti prava (tzv. »imaonici«); VI. Objašnjenja, određenja i dopune.

U posljednjem razredu šestog dijela (članovi 987—1031) Bogišić je uvrstio i neke popularne pravničke izreke koje mogu poslužiti kao interpretativna pravila općih zakonskih načela. »U njima je — konstatira Vojnović — zbijeno nekoliko od onijeh *regulae iuris*, koje sadržavaju kako poslovice mudrosti naroda, tako one mudrost pravslavaca, u kojima, rek bi, da su iscijeđeni rezultati pravničkog iskustva vjekova. Koliko je stalo truda Bogišića da ih učini razumljive narodu, da budu kratke, i da imaju neki ritam, kao što ga narodne poslovice imaju... (One) mogu donijeti praktičnu dragocjenu korist, da se pučki sudac njima pomogne, kao nekom busulom zdravoga pravnoga razuma, koje će mu služiti za orijentaciju kod zamršenih slučajeva, kakve zna donijeti život, a nijedan zakonodavac ne može predvidjet.«⁵⁷

U *sedmom* dijelu svoje rasprave (str. 58—97) Vojnović prilično opširno i kritički analizira važnije institucije OIZ-a. Ovo poglavlje je podijeljeno u dva dijela. *Prvi* dio odnosi se na pravne ustanove čisto narodnog značaja, dok *drugi* analizira institucije općenitog značaja. Među prvima Vojnović analizira kućnu zajednicu (str. 61—65), pravo preče kupnje među bližicima (str. 65—67), poljodjelske radnje i pomoć na uzajmici i bez uzajmice (str. 68—69), spregu (str. 69—70), propise o vodi i natapanju zemljišta (str. 70—71), te sponu (str. 72—75).

U drugom dijelu svoje analize Vojnović spominje pravne ustanove općenitog značenja. Najprije raspravlja odredbe o primjeni OIZ-a na inostrance (str. 77—82), zatim govori o subjektima prava (imaonici, str. 82—84), vlastini (vlasništvu), vindikatornoj tužbi (str. 86—87), pa založnom pravu, zastavnim knjigama, različitim vrstama obligacionih ugovora te o institutu starateljstva nad slaboumnici i rasipnicima. (str. 87—97).

U *osmom* dijelu Vojnović govori o pojedinačnim *pravnim terminima* koje je Bogišić preuzeo ili sam skovao za svoj OIZ. Vojnović napominje da se Bogišić tim pitanjima odavno bavio, on ih je prvi put izložio u raspravi »O stručnom nazivlju u zakonima« koji je najprije objavio u splitskom »Pravu« 1876. godine, a poslije nadopunio u referatu održanom na Petrogradskom sve-

⁵⁷ Isto, str. 57

učilištu pod nazivom »O tehničkim terminima u zakonodavstvu«. ⁵⁸ U ovom poglavlju Vojnović još tumači pojedine termine koje je Bogišić upotrebljavao i upoređuje ih s drugim građanskim zakonima.

Na kraju osmog poglavlja Vojnović pledira da se zajednički dogovori Hrvatska i srpska građansko-pravna terminologija. Završava ovim riječima: »Pošto se pravna znanost razvija i kod Srba i kod Hrvata, svakomu pada u oči kakva bi bila poluga napretku jurisprudencije zajedničko shvaćanje i izražavanje znansvenih pojmova. A k uspjehu mogao bi puno doprinijeti imovinski zakonik za Crnu Goru, u kojem je Bogišić tolikom pomnjom i vještinom izradio juridičke termine«. ⁵⁹

U *zaključnoj ocjeni* (str. 106—109) Vojnović ističe da OIZ stoji kao prvi pokušaj dovođenja u sklad pisanog prava s običajnim, narodnim pravom, u čemu je Bogišić u potpunosti uspio. Svi moderni zakonici — navodi pisac, prekinuli su kontakt »sa prirodnim vrelom prava i jezika, ne priznavajući izvan sebe drugoga pravnog izvora«. ⁶⁰

Autor izražava želju da Bogišić sudjeluje u provođenju OIZ-a u praksi crnogorskog sudstva. Bogišić je zaista prihvatio ponudu knjaza Nikole i gotovo šest godina je obavljao funkciju crnogorskog ministra pravde (1893—1899). Prateći provođenje zakonika Bogišić je unio znatan broj izmjena i dopuna u prvotni tekst i priredio njegovo *novelirano izdanje početkom 1898*. Nakon publikacije noveliranog teksta OIZ-a Bogišić se definitivno povlači u mirovinu. On se trajno nastanio u Parizu, gdje je faktički živio od 1873. pa do smrti uz prekide mnogobrojnih privatnih i službenih putovanja. Bogišić je umro nenadano u Rijeci 24. travnja 1908. godine, na proputovanju u svoj rodni Cavtat. ⁶¹

U završnom dijelu svoje rasprave prof. Vojnović je dometnuo slijedeći apel: »Nužno je da se budući crnogorski pravnici ne uzgoje samo u zapadnim pravoslovnim naucima, čim bi se vratili u zavičaj i da raznarode pravo i da poruše spomenik, koji je knjaz Nikola podigao u imovinskom zakoniku, harmoniji između narodnoga i zapadnoga prava; nego da usvojivši elemente opće-

⁵⁸ Rasprava je štampana u Petrogradu 1887, a prijevod štampan u Zagrebu i Ljubljani. Ovak podatak donosi M. Vesnić, n. dj. u bilj. 14, str. 9.

⁵⁹ N. dj. u bilj. 47, str. 106.

⁶⁰ Isto, str. 106

⁶¹ Hodimir Sirotković, *Valtazar Bogišić i Jugoslavenska akademija*, Spomenica posvećena akademiku Valtazaru Bogišiću (u povodu 150-te obljetnice rođenja), izd. JAZU, Zagreb, 1986, str. 10.

nite juridičke obrazovanosti, paralelno se upoznađu i uvježbaju u narodnom pravu.«⁶²

To oni moraju učiniti, završava Vojnović svoju raspravu, jer je upravo crnogorski OIZ dokaz kako je »vještoj ruci i bistroj glavi kodifikatora pošlo za rukom navrnuti na narodno stablo kalem zapadne pravne obrazovanosti sa primjerom kojemu do sada nema para u svojoj vrsti, i koji pred prosvjetljenom Evropom dokazuje, da Slaven može privesti u djelo zakonarski pothvat, u kojemu se svjetla i zapadna pravna obrazovanost i narodno pravo.«⁶³

4. Ocjena Vojnićeve rasprave

Iz Vojnovićevih pisama upućenih Bogišiću, a prikazanih u drugoj glavi ovog referata vidljivo je s kojom je znanstvenom akribijom prof. Vojnović kroz duže vrijeme sakupljao podatke o OIZ-u. U trećoj glavi ovoga referata prikazani su rezultati njegovih znanstvenih analiza — o sustavu OIZ-a, o njegovim najvažnijim institutima, o stručnom nazivlju, jeziku i metodici. Vojnović je objasnio zašto je Bogišić prvi u modernoj civilističkoj praksi sproveo razdvajanje porodičnog i nasljednog od imovinskog prava. Vojnović je pokazao kako je Bogišić svojim izvanrednim djelom uveo malu Crnu Goru u tokove evropske civilizacije.

Vojnovićeva rasprava bila je prava znanstvena, kritička ocjena tog znamenitog zakonika, iza koje su uslijedile mnoge druge ocjene, kako u jugoslovenskim zemljama tako i u inozemstvu. OIZ je zbog svojih originalnih rješenja, a napose uspješnog prenošenja ustanova narodnog običajnog prava u zakonski tekst, odmah nakon objavljivanja pobudio veliki znanstveni interes u nas i u svijetu. Stoga je OIZ ubrzo bio preveden na pet svjetskih jezika: francuski, njemački, španjolski, talijanski i ruski i veoma mnogo komentiran u evropskoj pravnoj literaturi toga doba.⁶⁴ Vojnovićeva je zasluga da je prvi započeo ta istraživanja. (Njegova rasprava ostaje do danas nezaobilazan doprinos valorizaciji crnogorskog Opšteg imovinskog zakonika i njegova redaktora akademika Baltazara Bogišića.)

⁶² N. dj. u bilj. 47, str. 108

⁶³ Isto, str. 109

⁶⁴ Naslove tih rasprava u domaćoj i stranoj literaturi donosi Ivan Strohal u svom *nekrologu Valtazaru Bogišiću*, Ljetopis JAZU za god. 1908, Zagreb, 1909, str. 107—120.

Hodimir Sirotković

TRAITÉ DU PROFESSEUR KOSTA VOJNOVIĆ SUR L'IMPORTANCE ET
L'INTÉRÊT SCIENTIFIQUE DU CODE CIVIL DE MONTÉNÉGRE LU
DANC L'ACADÉMIE YUGOSLAVE DES SCIENCES ET DES ARTS
LE 9 MARS 1889

Résumé

L'auteur de ce travail présente et rend compte du traité scientifique relatif à l'importance et l'intérêt scientifique du Code civil écrit par Kosta Vojnović, professeur de droit civil à la Faculté de droit à Zagreb.

L'auteur a divisé son travail en cinq chapitres. Dans le premier chapitre il expose les données sur la personnalité du professeur Kosta Vojnović, auteur du premier compte rendu du Code. A la base d'un riche matériel des archives qu'il a étudié dans les archives de Bogišić à Cavtat, H. Sirotković donne un ample extrait de la correspondance de Bogišić—Vojnović portant sur l'établissement du Code (le deuxième et troisième chapitre de ce travail). Cette correspondance relève de quelle manière le rédacteur et son critique interprètent certains principes du Code et des motifs d'insertion de certaines institutions du droit coutumier populaire dans le Code. Par conséquent, ces lettres sont une source très importante et directe pour l'étude de l'histoire de l'établissement du Code civil, et ce travail-ci présente leur contenu pour la première fois.

Dans le quatrième chapitre Sirotković expose amplement les thèses essentielles du traité de Vojnović, divisées en neuf chapitres. Il présente les résultats des analyses scientifiques de Vojnović portant sur le système du Code civil, ses plus importantes institutions, la méthodologie les dénominations professionnelles et la langue du Code.

Dans le dernier chapitre (le sixième) Sirotković constate que le traité de Vojnović a été le premier jugement scientifique et critique de ce Code renommé qui a été suivi par plusieurs autres. Le traité de Vojnović est resté jusqu'à nos jours une contribution directe à la valorisation scientifique du Code civil de Monténégro.

Le texte du travail est suivi par 71 notes. La plupart d'elles se réfèrent au matériel des archives qui se trouve dans les archives de Bogišić à Cavtat.

